

Dennis Broeders, Monique Kremer en Pauline Meurs

WAS WETENSCHAP DE WERELD MAAR

Een reactie op Berting

De lezer zal ons vergeven dat we in dit stuk niet op alle 34, al dan niet retorische, vragen die Jan Berting in zijn bijdrage over het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* opsomt, ingaan.¹ In deze reactie reageren we op hoofdlijnen en zullen we een poging doen om misverstanden recht te zetten en de analyse en keuzes van de WRR te verhelderen en beargumenteren. Dat er daarna nog meningsverschillen over zullen blijven, lijkt ons zowel een weinig verrassende als een geruststellende constatering. Naar onze mening zal de wetenschap eerder ontsporen als er geen sprake meer is van academische onenigheid, dan als gevolg van de publicatie van een rapport als *Identificatie met Nederland*.

In dit stuk willen wij een viertal hoofdpunten van discussie adresseren, zoals we die uit de bijdrage van Berting hebben gedestilleerd. Het eerste punt is de vraag welk maatschappelijk probleem nu eigenlijk in het rapport centraal staat. Het tweede punt concentreert zich op de waarde en het gebruik van het concept 'nationale identiteit' in wetenschap en politiek. Vervolgens gaat het over de benadering van de WRR die zich richt op functionele, normatieve en emotionele identificatie. Tot slot gaan we in op de 'plaatsbepaling' van identiteit op de schaal tussen individueel en collectief.

Over welk probleem gaat *Identificatie met Nederland*?

De WRR ziet vier aanleidingen voor het huidige belang van nationale identiteit en de prominente plaats die dat begrip nu in het politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke debat heeft. Binnen dat viertal van globalisering, Europeanisering, individualisering en multiculturalisering heeft de Raad ervoor gekozen om nationale identiteit in hoofdzaak te analyseren in het licht van de laatste ontwikkeling. De reden daarvoor was dat het debat over de Nederlandse multiculturele samenleving zo sterk in het brandpunt van de discussie over nationale identiteit stond dat van het integratievraagstuk een identiteitsvraagstuk gemaakt werd. Een andere analyse, die juist een of meer van de andere ontwikkelingen centraal had gesteld, was ook mogelijk geweest, maar minder gericht op kern van het samenlevingsvraagstuk dat de WRR wilde adresseren.

Identiteit is in de ogen van de WRR echter geen integratieprobleem van specifieke groepen maar een breder samenlevingsprobleem.² Het is dus geen probleem van *of* immigranten, *of* gevestigde Nederlanders maar van de Nederlandse samenleving als geheel. Dat dit samenlevingsprobleem nu zo sterk speelt, heeft te maken met de bovenstaande ontwikkelingen die van invloed zijn op sociale cohesie en maatschappelijk vertrouwen. Dat betekent dus dat de WRR er wel vanuit gaat dat er zoiets bestaat als een (lichte) Nederlandse gemeenschap, op zijn minst in de zin van een ‘verbeelde gemeenschap’ die aan herverbeelding toe is. Dit in tegenstelling tot Berting die stelt dat ‘de Nederlandse samenleving geen gemeenschap is’ en die het tegendeel beweren zelfs karakteriseert als een ‘bedenklijke vorm van collectivistisch denken’. Duidelijke taal, zij het met weinig onderbouwing.

Het grote verschil tussen de WRR en de zienswijze van Berting is dat de laatste stelt dat het individu het uitgangspunt moet zijn voor zowel de analyse van het probleem van de nationale identiteit als voor de eventuele oplossingen. Wie het individu als normatief vertrekpunt neemt, ziet collectieven en groepen kennelijk snel als verdacht. De WRR ziet dat anders, waarover later meer.

Karakter, functie, status en nut van het begrip ‘nationale identiteit in wetenschap en beleid

Een tweede punt betreft het nut en de ‘omgang’ met het concept van de nationale identiteit. Om een populaire mythe over het WRR-rapport maar meteen te adresseren: de WRR pleit niet voor het ‘afschaffen’ van nationale identiteit. Dat is even onzinnig en onmogelijk als de gedachte dat ‘de multiculturele samenleving’ afgeschaft zou kunnen worden. De WRR maakt wel een onderscheid tussen de manier waarop nationale identiteit in de wetenschap wordt gebruikt en de manier waarop het in het publieke en politieke debat figureert. Berting presenteert een driedeling en concludeert dat de eerste twee opvattingen van nationale identiteit ‘natuurlijk’ verwerpelijk zijn, maar dat de laatste, ‘een open en fundamenteel multidimensionale identiteit’, een nuttig begrip is dat de WRR niet terzijde had moeten schuiven. Dat is gelukkig ook niet gebeurd, want het kader dat de WRR ontwikkelt langs de lijnen van ‘identificatie’ leidt tot dezelfde soort van beleidsinterventies die Berting onder zijn model 3 graag zou zien.

De WRR kiest echter een andere benadering en dat heeft veel te maken met de omstredenheid van het begrip nationale identiteit, in de wetenschap, en in het politieke gebruik van het begrip. Anders dan de universiteit heeft de WRR immers de taak om zich te verhouden tot de politieke en beleidsmatige context. In de begripsbepaling heeft de WRR geput uit een brede wetenschappelijke literatuur om het concept te duiden.³ Van consensus is echter geen

sprake, hetgeen de Nederlandse historicus Kossman bracht tot de woorden: ‘zie die identiteit als een grote kwal op het strand, bekijk haar van alle kanten, maar ga er vooral niet in staan’. En dat is in de politieke praktijk natuurlijk iets dat vaak gebeurt. De ‘volksgeest’ en de ‘collectivistische’ opvattingen van nationale identiteit waarvan Berting vindt dat die ‘met kracht terzijde moet worden geschoven’, worden door sommige delen van de hedendaagse politiek juist eerder met kracht ter hand genomen. Dat geldt bij uitstek voor de pvv en Trots op Nederland en op specifieke onderwerpen als nationaliteitswetgeving, inburgering en de Canon voor andere partijen als de vvd, de sp, het cda en de PvdA. Wetenschap is nu eenmaal de wereld niet. Het is in de visie van de wrr nu juist het vruchteloze zoeken naar een ‘invulling’ van ‘de’ nationale identiteit die het perspectief op een meer open, dynamische en gelaagde opvatting van nationale identiteit in de weg staat. Daarom kiest de wrr een andere strategie, die de nadruk legt op hoe identiteit *werkt*, in plaats van een nadruk op een inhoudelijke opvatting van wat identiteit *is*.

Identificatie als weg uit de impasse

De perspectiefwisseling die in het wrr-rapport wordt bepleit, stelt identificatie centraal in plaats van identiteit. Identificatie wordt gezien als een proces waarvan de telkens weer voorlopige uitkomst deels ongewis is en niet als een van tevoren vastgelegd begin- en ijkpunt. Investeren in identificatieprocessen levert in de visie van de wrr meer op dan het zoeken naar een scherpe afbakening in juridische en culturele termen van wat de Nederlandse identiteit is of zou moeten zijn.⁴ Waar nationale identiteit verleidt tot het nadenken over een enkelvoudige identiteit, zijn meervoudigheid en gelaagdheid bij een benadering die uitgaat van identificaties een onontkoombaar gegeven. Berting stelt dat de identificatieroutes ‘ons niets over de aard van identificatie zelf leert’. Hij wil weten wat de ‘stations en de eindbestemmingen zijn’. Een dergelijke vraag is vanuit het perspectief van de wrr-benadering, dat de route zelf centraal stelt, echter niet interessant en zelfs niet relevant. Net als in het debat over Europa is het denken over de toekomst van de Europese Unie niet per se hetzelfde als denken over de finaliteit van de Unie. Door te pleiten voor de insluiting van nieuwe groepen en nieuwe geluiden kunnen we de toekomst niet op voorhand voorspellen. Hoe ‘nieuw Nederland’ eruit ziet weten we dus niet, wat we wel weten is dat we nieuwe routes moeten ontwikkelen om daar toe te komen.

In het rapport onderscheidt de wrr daarom processen van functionele, normatieve en emotionele identificatie. Toegegeven, in zekere zin wordt daarmee de complexiteit van de nationale identiteit vervangen door een andere complexiteit. De afbakening tussen de drie vormen van identificatie is in eerste instantie een analytisch onderscheid. In de dagelijkse praktijk zijn de drie

vormen uiteraard niet altijd even goed uit elkaar te trekken. Sociaal gedrag laat zich maar tot op zekere hoogte compartimentaliseren. De verschillende identificaties werken op elkaar in, soms versterken ze elkaar, soms schaden ze elkaar. De onderlinge samenhang wordt contextueel bepaald en in de hoofdstukken 5, 6 en 7 van het rapport passeren de nodige voorbeelden de revue. Zo kan het onderwijs, indien gemengd, bijdragen aan functionele identificatie maar ook ruimte bieden voor normatieve identificatie.

In termen van beleid bieden de drie identificatieroutes goede aanknopingspunten, juist omdat ze niet refereren aan een nationale identiteit als eindbestemming en een handelingsperspectief bieden. Functionele en normatieve identificatie laten het belang zien van arbeidsparticipatie, het bestrijden van discriminatie en het inrichten van en deelnemen aan de publieke arena. In het huidige debat over nationale identiteit, zoals dat bijvoorbeeld tot uiting komt in debatten over inburgering of rondom de aanstelling van de staatssecretarissen Aboutaleb en Albayrak, wordt de nadruk teveel gelegd op emotionele identificatie. Die nadruk kwam overigens ook sterk naar voren in de reacties op het WRR-rapport zelf. Het gaat voortdurend over de vraag of nieuwe Nederlanders wel loyaal zijn aan Nederland. Volgens de WRR is emotionele identificatie van groot belang, maar niet altijd het allerbelangrijkste of een noodzakelijke voorwaarde voor de andere twee vormen van identificatie. Beleid dat functionele en normatieve identificatie mogelijk maakt en ondersteunt – samen naar school en samen aan het werk – zou wel eens tot sterkere emotionele identificatie met Nederland kunnen leiden dan de nu vaak gehoorde directe oproepen tot loyaliteit aan Nederland.

Identiteit tussen individu en collectief

De WRR heeft identiteit, op basis van inzichten uit de sociale psychologie en de sociologie, opgevat als sociale identiteit. De betekenis van identiteit komt altijd tot stand in de sociale ruimte en is ook een paradoxaal begrip dat tegelijkertijd bindt en scheidt, zowel insluit als uitsluit. Overigens betekent het maken van een onderscheid niet per definitie dat er sprake is van een tegenstelling. Wij én zij denken is iets anders dan wij of zij denken.⁵ Berting is, zoals gezegd, overtuigd van het primaat van het individu, en stelt dat de identiteit van individuen uiteindelijk individueel en persoonlijk is. Daarmee lijkt hij te zeggen dat de WRR het belang van de sociale omgeving overschat, maar vrijwel direct daaropvolgend verwijt hij de WRR juist dat deze onvoldoende aandacht heeft voor het belang van collectieve stereotyperingen ('een grote lacune van het WRR-rapport'). Een raar verwijt gezien de aandacht in het rapport voor de tweezijdigheid van identiteit, de aandacht voor stereotypering, verschillen in macht en uitgangspositie ('het voordeel van de thuisploeg') en articulatiemacht in het theoretische hoofdstuk en de uitwerkingen van

stereotypering in verschillende contexten in het hoofdstuk over functionele identificatie. Letterlijk stelt de Raad dat ‘Dergelijke stereotypering betekent dat mensen niet als individu worden gezien en verschillen vaak uitsluitend als ‘cultureel’ worden geduid, waarbij eigenschappen als onveranderlijk worden gezien. De ander wordt als het ware ‘vastgezet’ in zijn minderwaardige culturele ‘anders zijn’.⁶

De nadruk die de WRR in zijn aanbevelingen legt op functionele identificatie, en waar Berting blijkens zijn slotregels mee instemt, is juist bedoeld om stereotypering te overkomen en de nadruk te verleggen van groepskenmerken naar individuele kwaliteiten en gebreken. Ook het pleidooi om de terminologie en dichotomie allochtoon-autochtoon in beleid, journalistiek en wetenschap alleen te gebruiken in een context waarin dat onderscheid ertoe doet en het pleidooi om het inspraakstelsel open te breken, komen voort uit de gedachte dat individuen niet in groepen opgesloten moeten worden.

Dat gezegd hebbende, blijft er uiteraard nog steeds een verschil van inzicht over. De WRR ziet groepen niet a-priori als problematisch en ziet ook zeker een rol voor groepen weggelegd in het maatschappelijk functioneren. Dat collectieven zowel een positieve als een negatieve rol kunnen spelen, spreekt voor zich. Groepen en individuele burgers zijn echter geen onderling uitsluitende categorieën. Het verwijt dat de WRR ‘het primaat van het individu in een democratisch bestel verdoezelt’, komt op ons als sterk overtrokken over. Hebben die individuen dan geen recht om zich in een democratisch bestel in groepen aaneen te sluiten? Sterker nog, is het kiezen van een parlement, een democratische bezigheid bij uitstek, niet ook bij uitstek een proces van groepsvorming? De parlementaire bezweringsformule ‘zonder last of ruggespraak’ staat al een eeuw lang naast de politieke praktijk van de partijdemocratie. De grondwet kent zowel rechten toe aan individuele burgers als aan groepen van individuele burgers. Berting heeft groot gelijk dat in een rechtsstaat een individu nooit in een groep opgesloten mag worden – de overheid moet verantwoordelijk zijn voor de individuele exit-optie. Dat de WRR het individu zou verdoezelen of terzijde schuiven, getuigt echter van selectief lezen en winkelen in het rapport.

Tot slot: een wetenschap van grote woorden

‘Ontspoorde wetenschap’, ‘grote lacune’, ‘bedenkelijke vorm van collectief denken’, ‘onvergeeflijke fout’. Grote woorden die de WRR in het publieke debat wel vaker – en vaak zelfs in overtreffende trap – toegevoegd worden, overigens vooral als het een rapport over de multiculturele samenleving betreft. Het probleem daarmee is dat de gebruikers van dergelijke grote woorden vaak geïnteresseerder zijn in het beëindigen van debatten dan in het aangaan daarvan. Om misverstanden te voorkomen: dat geldt zowel voor negatieve als voor

positieve grote woorden. Desondanks hopen wij op deze plaats het gesprek en de gedeelde kennis met een inhoudelijke uitwisseling van argumenten een stap verder te brengen. Die discussie zou kunnen gaan over de vraag welk evenwicht tussen individu en groep nodig is, de wisselwerking tussen verschillende routes van identificatie en het verder nadenken over emotionele identificatie, een route die nog weinig wordt bewandeld. Wij hopen met deze repliek een stap in deze richting te hebben gezet.

Noten

1 Wij reageren op de bijdrage van Jan Berting die de redactie van *Sociologie* ons op 1 februari heeft toegestuurd.

2 WRR (2007) *Identificatie met Nederland*. WRR Rapporten aan de Regering nr. 79. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 14.

3 WRR (2007), hoofdstuk 2.

4 WRR (2007), p. 200.

5 WRR (2007), p. 41.

6 WRR (2007), p. 53.